

jeho svrchovanost uznávali Piastovci z Kujav (Brest a Sieradz) a Slezska (Opolí, Těšín a Ratiboř), spojence získal v Boleslavovi Mazovském, který se oženil s jeho sestrou. Sám se po smrti ženy v roce 1297 oženil s dcerou Přemysla II. Rejčkou.

České panování v Polsku netrvalo dlouho a skončilo krátce po předčasné smrti 34letého Václava II. roku 1305. Bylo na první pohled zvláštní, že po sobě zanechalo pachut' odporu (útisk ze strany úředníků, snahy o faktickou bohemizaci obtížně se sjednocujícího státu), ale zároveň přispělo k přijetí zásadních změn státního zřízení, jež znepokojovaly veřejné mínění, ale byly přijaty jeho nástupci na trůně. Představovaly totiž pokrok, centralizaci moci, uspořádání vnitřních poměrů a likvidaci projevů anarchie.

Václav II. během sotva několikaletého panování zavedl v zemi v první řadě jednotnou administrativu v podobě svých dočasných náměstků - hejtmanů čili „starostů“, těsně spjatých s trůnem. Na tato místa dosazoval lidi různých národností (Poláky, Čechy, poněmčelé Slezany) a rozdílného původu (Piastovci, Přemyslovci, velmoži, biskupové). Kariéry ve státní službě mohli dosáhnout i „noví“ lidé, kteří představovali konkurenci staré aristokracii. Václav II. zahájil kodifikaci práv a mincovní reformu - vedle hodnotnějších pražských grošů zavedl polské groše, což přispělo k prohloubení důvěry v oběživo a usnadnilo obchodní transakce.

Na sklonku Václavova života se jeho politické postavení zkomplikovalo, neboť ztratil spojence, na významu získali jeho nepřátelé a v Malopolsku se po návratu z vyhnanství objevil Vladislav Lokýtek. Zároveň výrazně slábla česká moc nad Vislou a Vartou. Po králově smrti se pokusil tento proces zpomalit jeho syn a nástupce Václav III., než se však postavil do čela ozbrojené výpravy, byl v Olomouci 4. srpna roku 1306 úkladně zavražděn.

Přemyslovská dynastie jím vymřela. Když pak o tři roky později zemřel Jindřich Hlohovský, byla cesta Vladislava Lokýtky k sjednocení státu na dohled. Zejména proto, že se navracel z několikaletého vyhnanství jako někdo docela jiný: navázal četné kontakty v Uhrách a v Římě, seznámil se s mnoha politiky a z provinčního knížete se proměnil v důstojného státníka.

III. OBNOVENÍ KRÁLOVSTVÍ

1. VLADISLAV LOKÝTEK (1304-1333)

Vladislav Lokýtek se prezentoval jako energický a rozhodný panovník, ve velmi krátké době dokázal znásobit svou moc a zahájil ještě za života Václava II. vítěznou cestu na trůn. Rychle pochopil, že velké království je třeba řídit jinak než malé dědičné knížectví (Brest Kujavský). Proti němu stál v Malopolsku s Přemyslovci spojený a poněmčelý krakovský biskup Jan Muskata († 1320), jeho zavilý doživotní nepřítel, kterého však ve skutečnosti mohl porazit, protože měl oporu v celém episkopátu.

Panovník, který vystupuje v národní legendě jako přesvědčený obránce vlasti, se po návratu do Polska s pomocí vesničanů ukrýval před nepřáteli v jeskyních nedaleko Ojcova u Krakova. Objevil se tam v okamžiku, kdy Václav II. začal v Uhrách a v Míšni ztrácet půdu pod nohama a Čechům hrozila invaze z Německa. Na významu ztráceli i Václavovi náměstci v Malopolsku, kteří si společnost znepřátelili nevybíravými represemi. Vítězný postup k moci zahájil vyhnanec obsazením Wiślice, jednoho z nejvýznamnějších hradů v jižní části země (1304). V té době postupoval opatrně a s pomocí výsad si získával přívržence. Musel si přitom uvědomovat, že jeho situace je zcela jiná než jeho předků před obdobím feudální rozdrobenosti. Od času Boleslava Křivoústého totiž vzrostla moc světských velmožů i církevních hodnostářů, zvláště hnězdenského metropolity a krakovského i poznaňského biskupa. Štěstí mu přálo také v tom, že z ambiciózních a schopných rivalů z řad příbuzných zmizeli zájemci o korunu, poslední z nich - Jindřich Hlohovský - zemřel v roce 1309. Naopak zůstali Piastovci na Mazovsku a ve Slezsku, kteří zatím ještě neměli šanci spoluvytvářet nové Polské království.

Cesta ke koruně však byla dlouhá; musel nejprve posílit své panování v Malopolsku a následně i ve Velkopolsku, přičemž neustále odrážel útoky silného vnitřního nepřítele. Protože pokus o porozumění s Muskatou skončil neúspěchem, kníže, který celkem správně počítal s podporou hnězdenského metropolity, se rozhodl k poslednímu pokusu o rozhovor s biskupem, který se netajil tím, že bude usilovat o změnu na trůně na Wawelu. Spory a Muskatou trvaly více než dvě desetiletí - papežský vyslanec knížete exkomunikoval, bouřící se biskup ho chtěl rovněž uvrhnout do církevní klatby, avšak hnězdenský metropolita zahájil církevní proces s biskupem.

Základem nepřátelství k cizincům byly především jejich ekonomické výhody, antagonismus mezi polským měšťanstvem a nezřízeně bohatnoucími německými

kupci a řemeslníky v hlavních městech země. Demonstrativním příkladem takového konfliktu se stala vzpoura krakovského starosty Alberta. Tamější německé měšťanstvo vystoupilo se zbraní v ruce proti knížeti (1311), který se s buřiči krvavě vypořádal. Bouře vybuchly v době Lokýtkovy nepřítomnosti, kdy jejich iniciátoři do Krakova přivedli opolského knížete Bolka, jenž měl uchvátit moc jako zástupce českého krále Jana Lucemburského. Tímto způsobem Vladislav Lokýtek získal kontrolu nejenom nad Wawelem, ale i nad městem Krakovem, který se snažil jeho vlivu vymknout a za příhodných okolností dobýt knížecí rezidenci a nabídnout ji Bolkovi. Zdroje z té doby tvrdí, že polští šlechtici v rámci pacifikace ušetřili jen ty měšťany, kteří dokázali správně polsky vyslovit obtížné výrazy.

Není žádným překvapením, že jazykové kritérium sehrávalo tak důležitou úlohu, protože politická elita si od jisté doby začala uvědomovat narůstající německé nebezpečí. Pociťováno je ze strany Braniborska, protože pohár přetekl zrádným obsazením Gdaňského Pomoří na dolním toku řeky Visly křížáky. Ti už se netajili svou snahou vytvořit v Pobaltí vlastní stát, na východě na úkor baltického obyvatelstva a na západě z polského území. V roce 1308 se zámožný rod pomořanských Świąců, z něhož pocházeli starostové jmenovaní Václavem II., vzbouřil proti Lokýtkovi a podřídil markrabatům, která obsadila mocný přístav Gdaňsk. Jeho obyvatelé tehdy požádali o pomoc Vladislava Lokýtka, ten jim však nemohl vyhovět, protože byl zaneprázdněn řešením sporů v Krakově. Proto požádali o pomoc křížáky. Ti sice vypudili Branibory, ale poté vyvraždili obyvatele města a stali se jeho novými pány. Vyloupené a vypálené město pak na několik desetiletí ztratilo význam obchodního centra. Když došlo k jeho znovuoobnovení, nabylo už jiného, německo-křížáckého charakteru. Podobný osud potkal Tczew a další města v blízkosti ústí Visly. V příštím roce obsadili nájezdníci po dvou měsících zoufalé obrany Lokýtkovy posádky strážný hrad ve Świeciu nad Vislou.

Tyto události polskému panovníkovi naznačily, jaké problémy jej čekají v souvislosti se sjednocováním země v jejích dávných hranicích. V téže době dosáhl s výjimkou porážky na severu země velkého úspěchu – s konečnou platností ovládl roku 1314 Velkopolsko, když byli po urputných a vyčerpávajících bojích z Poznaň vyhnáni synové Jindřicha Hlohovského. Město i s katedrálou bylo stejně jako celé okolí z velké části zničené, základ Polského království však představovalo kompaktní území s nejdůležitějšími hrady na západ od Varty až k Sanu na jihovýchodě. Postavou nevysoký kníže mohl konečně ozdobit své skráně korunou, přičemž se slavnost poprvé neodbývala ve velkopolském Hnězdně, ale v katedrále na Wawelu (1320).

Obnova monarchie byla nejenom výrazem snah společnosti o vnitřní stabilitu, ale zároveň i o posílení mezinárodního postavení Polska. Důležité bylo především získat si sympatie papežství, protože jeho představitelé měli rozhodnout ve sporech mezi královstvím a křížáckým řádem. První spory se odehrály v Inowrocławu (1321) a ve Varšavě (1339). Obě strany se vzájemně obviňovaly. Poláci vytýkali nájezdníkům porušování základních mezinárodních norem.

Mezi oběma střety se odehrála válka, která připadla na poslední léta panování ctihodného monarchy. Než k ní došlo, uzavřel Vladislav Lokýtek v roce 1325 příměří s velkoknížetem litevským Giedyminem, jež bylo posíleno manželstvím jejich dorůstajících dětí – Kazimíra, jeho jediného syna, předpokládaného následníka trůnu, a Aldony, která při křtu v katedrále na Wawelu obdržela jméno Anna. Stále intenzivněji, byť opatrně, docházelo k sblížování obou stran, což ovšem nevadilo Litevcům, aby dál nepodnikali loupeživé výpravy na území Piastovců. Krátce po uzavření dohody vyrazily spojené armády do Braniborska. Protivníci ovšem také nelenili a o dva roky později vytvořili mocnou koalici s účastí křížáků, českého krále Jana Lucemburského, podporovaného mazovskými Piastovci, a slezských knížat.

Polský král Vladislav I. Lokýtek mohl naopak počítat s pomocí ze strany svého uherského zetě Karla Roberta z Anjou, který se oženil s jeho dcerou Alžbětou a na počátku roku 1327 přinutil Čechy vzdát se výpravy do Krakova. Ti stále posilovali svůj vliv ve Slezsku a podmanili si Mazovsko. Jakmile polský monarcha vkročil na území řádu, zmocnili se křížáci Dobrzyńska a pak v roce 1329 Kujavska a Łęczyce. K bojům docházelo v letním období a jejich cílem bylo v prvé řadě uloupit protivníkovi území a zničit zásoby potravin, které se lidem nepodařilo zavčas ukrýt v lesních skrýších. Křížáci nešetřili kostely ani biskupská sídla.

Válka trvala několik let a ohrožovala stát vybudovaný s tak obrovským úsilím. Protivníci měli v úmyslu jeho rozdělení, přičemž Jan Lucemburský aspiroval na polský královský titul. Do koalice náležela též braniborská markrabata. Lokýtek se tak ocitl v neobyčejně obtížné situaci, jejíž hrůzyplnost pociťovalo i obyvatelstvo, ale zejména politická elita, s níž král jednal, mj. v květnu 1331 na setkání v Chęcinach. Zanedlouho odvolal z funkce dosavadního starostu Wincentyho ze Szamotuł pro jeho spiknutí s Branibory a svěřil vládu ve Velkopolsku svému dospívajícímu synu Kazimírovi. Avšak v předvečer rozhodujícího střetnutí u Płowců ještě naposledy stanul v polském táboře. Po několikahodinové bitvě, v níž zahynulo mnoho velitelů a další padli do zajetí, byli křížáci poraženi a jejich tábory obsazeny vítězi. To však neznamenovalo konec bojů; po poledni dorazily čerstvé řádové posily a bitva se znovu rozhořela. Nakonec nebyl výsledek jednoznačný, protože každá ze stran se později prezentovala jako vítězná. Obě utrpěly značné ztráty; celkem činily téměř 4200 padlých, kteří byli na příkaz wrocławského biskupa pochováni na místě. Předpokládá se, že to byla jedna třetina z celkového počtu bojovníků obou stran.

Bitva u Płowců neměla jen význam vojenský, ale i propagandistický. Představovala totiž společný úspěch rytířstva (podporovaného oddíly vesničanů) z různých částí země, jež ruku v ruce bojovalo při obraně hranic a svobody proti útočníkům. Legendární vítězství, neboť tak je střetnutí u Płowců interpretováno, bylo zachyceno v latinských básních i polské lidové poezii, přetrvalo staletí a s pozdějším vítězstvím u Grunwaldu (1410) povznášelo na duchu národ v jeho těžkých okamžicích.

Bitva ukončila vojenská tažení v roce 1331, ale válka pokračovala. Na jaře příštího roku udeřili křížáci znovu a jejich útok směřoval na Kujavsko (Brest,

56 Inowrocław a Kruszwici) v okamžiku, kdy z jihovýchodu zahrozila hlohovská knížata. V srpnu bylo uzavřeno příměří a polsko-křižácký spor měli rozsoudit panovníci Uher a Čech. Ti však, jak se dalo předpokládat, nebyli jednotní – Karel Robert stranil polskému tchánovi, ale Jan Lucemburský byl stoupencem křižáků, neboť si chtěl formou holdu (vazalství) podřídit Mazovsko a posílit svůj vliv ve Slezsku. Na evropské scéně dosáhl výrazných úspěchů, z nichž bude zanedlouho čerpat jeho syn a nástupce, císař Karel IV. Měl však též mocné nepřátele (Habsburkové, Wittelsbachové), což nutně oslabovalo jeho aktivity na protipolské frontě.

V takové situaci se po uzavření příměří mohl Vladislav Lokýtek vypořádat s hlohovskými Piastovci – jejich zemi zničil (zdroje jistě přehánějí, když uvádějí 50 hradů). Nedokázal proti tomu znovu získat teritoria na Kujavsku, jež se nadále nacházela v rukou křižáků. Sedmdesátiletý monarcha, vyčerpaný obtížemi, zanedlouho těžce onemocněl a za několik měsíců, 2. března roku 1333, na Wawelu zemřel. Před smrtí nabídl korunním pánům shromážděným u svého úmrtního lože za svého nástupce svého jedináčka, jemuž v poslední vůli uložil, aby se usilovně snažil o získání ztracených území, především křižáky uloupených Kujav a Pomoří.

Období panování dvou posledních Piastovců tvoří integrální celek, i když na první pohled jsou vlády Vladislava I. Lokýtky a Kazimíra III. Velikého zcela odlišné, stejně jako jejich psychologické portréty tradované historickou legendou. Bez ohledu na změny, ke kterým došlo, se syn pokusil navázat na otcův program, třebaže jen ve vztahu k Litvě. Stále intenzivněji se angažoval – i když ani tady nebyl první – na Rusi. Jak napsal velký polský historik Henryk Łowmiański, mělo se to projevit *v širších historických procesech 14. století, jež směřovaly k radikální změně uspořádání politických poměrů a mapy střední a východní Evropy. I Polsko sehrálo aktivní roli při utváření rodící se mezinárodní konstelace a vykročilo na stezku svého zprvu šťastného, ale později dramatického osudu. Polský národ našel širokou platformu aktivit, přijímal, ale zároveň přetvářel nové kulturní a etnické prvky, přesto však se hlavní ohnisko jeho života a základní etnická síla v nezměněné podobě udržely v rámci prostorových a civilizačních hranic, jaké se vyhranily v piastovské epoše.*

2. KAZIMÍR VELIKÝ (1333–1370)

V legendě, která po staletí přežívá v historickém povědomí Poláků, přetrval otec jako aktivní obránce hranic, jméno jeho syna je však spojeno s uspořádáním státu, který – jak připomínají dodnes živá vyprávění – *převzal dřevěný, ale zanechal kamenný*. Bez základů, jež položil Vladislav I. Lokýtek, by jeho syn Kazimír III. Veliký nebyl schopen ukončit budování na tehdejší poměry „novodobého“ království. Nevzniklo by ani v případě, že by se mu nedostávalo státnického talentu. Na počátku Kazimírova panování však nic na mapě nepřipomínalo dnešní Polsko, ani Polsko, které panovník zanechal po 37 letech vlády.

V roce 1333 se táhlo jako dlouhý a úzký pás od severozápadu k jihovýchodu na ploše 115 tisíc km² a zaujímal území Malopolska a Velkopolska. Na jeho

okraji nedaleko slezské hranice ležel Krakov. Piastovci, kteří panovali ve svých knížectvích ve zbývajících údělech (Mazovsko, Slezsko, Kujavsko, Pomoří), jež zaujímaly většinu země, nebyli rozhodně spojenci trůnu, dokonce s nimi mohli počítat nepřátel sdružení v mocné křižácko-lucemburské koalici. Chyběla vnitřní jednota, což nahrávalo lupičům a dobrodruhům.

Než mohl nástupce splnit přání zemřelého krále, musel se soustředit na obranu své křehké državy. Na mezinárodním poli mohl počítat s trvalým svazkem s Uhrami, kde vládl jeho švagr Karel Robert z Anjou († 1342) a po jeho smrti synovec Ludvík. Především však měl po ruce věrné spolupracovníky, kteří se rekrutovali ze starobylých rodů posílených proudem mladé krve a počítali s úspěšnou kariérou po boku mladého panovníka. K tomuto okruhu patřili především Malopolané. Šťastnou ruku měl Kazimír i při jmenování biskupů, všestranně vzdělaných osobností, oddaných církvi i království, neobyčejně úspěšných v diplomacii. Přední místa zaujímalí hnězdenští arcibiskupové, nástupci Jakuba Šwinky – Janisław, jenž korunoval otce a za třináct let i syna, a jeho nástupce Jaroslav Bogoria ze Skotnik (1342–1371), absolvent boloňské univerzity a vynikající znalec církevního práva. Podobnou kvalifikací se vyznačoval Janusz Suchywilk, dlouholetý královský kancléř, který ukončil svou kariéru jako metropolit katedrály sv. Vojtěcha v letech 1374–1382. Mohli bychom možná mluvit o politické škole Kazimíra Velikého, která byla složena z talentovaných a vládci oddaných osobností, jimž stáli po boku věrní dvořané. V takovém prostředí mohl „krakovský králík“, jak byl zpočátku posměšně nepřáteli nazýván, během svého dlouhého panování vyrůst v jednoho z velkých evropských panovníků.

Král potřeboval vzdělané spolupracovníky, především právníky. Zprvu se rekrutovali z absolventů italských univerzit, nebylo jich však mnoho. Situace se změnila poté, kdy byla roku 1348 založena univerzita v Praze a o několik let později (1365) také ve Vídni. Tam odcházeli na studia i mnozí nepřilíš zámožní Poláci, proto se Kazimír už v roce 1351 začal starat o zřízení univerzity v Krakově. Jeho záměr byl realizován až v roce 1364, kdy bylo vyhlášeno založení osmi kateder práva, dvou kateder medicíny a jedné pro výuku základů (svobodná umění čili *artes liberales*). Ke zřízení teologické fakulty neudělilo papežství souhlas, ostatně ani sama krakovská akademie nerozvinula svou činnost před královým skonek. Čestné místo však v hlavním městě zaujímal také farní osvěta, ale hlavně katedrální, kolegiální a klášterní školy.

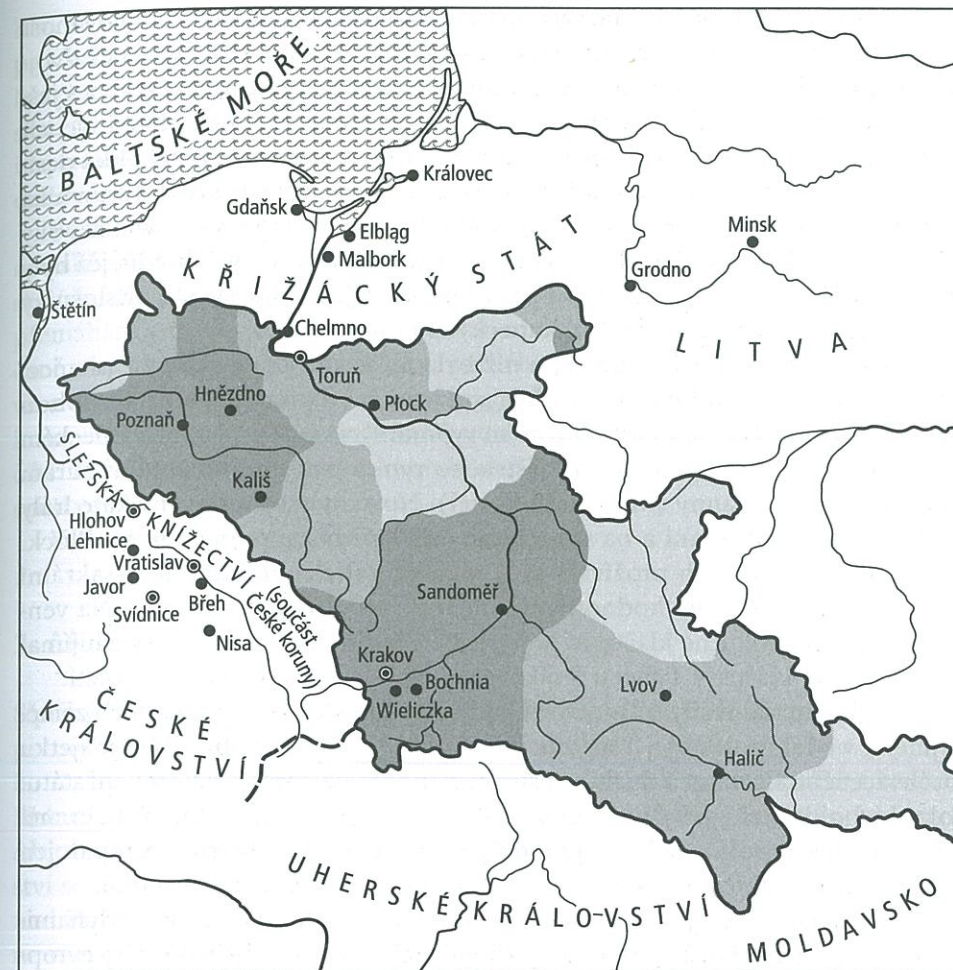
Zásadní význam pro politickou stabilizaci měla taktika vyhýbání se ozbrojeným střetům a hledání cest k porozumění s dosavadními nepřáteli. Týkalo se to především Nové marky a Čech, k čemuž došlo dva roky po Kazimírově nástupu na trůn. Tímto způsobem došlo k likvidaci jejich spojenectví s křižáky. Za účasti Karla Roberta se během sjezdu na uherském Visegrádě zřekl Jan Lucemburský nároků na polský trůn za odškodnění ve výši 20 tisíc kop polských grošů. Otázka svrchovanosti nad slezskými knížectvími byla na čas odsunuta na vedlejší kolej. Český a uherský král vynesli též ortel v polsko-křižáckém sporu: Kujavsko a Dobrzyňsko přiznali Polsku, Gdaňské Pomoří řádu. S tímto posledním rozhodnutím se nechtěl Piastovec smířit a odvolal se k Svaté stolici, která rozhodnutím z roku 1321 přikázala všechna zcizená území na Baltu vrátit Polsku.

Během varšavského procesu v roce 1339 vyslechli delegáti Apoštolské stolice 126 svědků zločinů, jichž se křižáci roku 1331 dopustili. I když byli přísně potrestáni (navrácení uloupených území, trest 94 tisíc hřiven odškodnění, 1600 hřiven náhrad za soudní výdaje a exkomunikace), papež sídlící tehdy v Avignonu vynesený ortel nikdy nepotvrdil. Kazimír v takové situaci hledal spolehlivého spojence v Uhrách a v témže roce na dalším sjezdu na Visegrádě přisoudil – pokud by po sobě nezanechal mužského potomka – nástupnictví na polském trůně místním Anjouovcům, kteří mu za to slíbili pomoc ve válce s křižáky o znovuzískání ztracených polských území. Získal též slib podpory v usilování o haličsko-vladiměřskou Rus, pokud by zemřel jeho příbuzný kníže Boleslav Jiří Trojdenovič.

Když pak byl tento kníže o několik měsíců později – 7. dubna 1340 – otráven, Kazimír dále neuvažoval o cíli připravovaného tažení a místo proti křižákům vytáhl okamžitě na Rus, aby předběhl konkurenty (Tatary a Litevce). Poměrně snadno obsadil Lvov, který se od té doby měl na šest století stát jedním z nejdůležitějších ekonomických a kulturních center na polském území. Došlo k obratu v zahraniční politice, protože války s řádem nahradily smlouvy, jež byly završeny v červenci 1343 „věčným“ mírem. Z jeho titulu Polsko získalo znovu Kujavsko a Dobrzyňsko, řád k nespokojenosti Velkopolanů udržel Gdaňské Pomoří. V rámci své titulatury se však král i nadále pokládal za jeho pána a dědice. Pohraniční oblasti mohly konečně pomoci k zacelení ran vzniklých během dlouhých válek.

Mír v Kališi umožnil soustředit síly na jiných frontách, byť se pokusy o posílení vlivu ve Slezsku nepodařily. Náhradou za uzavření míru s českým králem Karlem IV. v Namysłowě roku 1348 bylo Slezsko nakonec podřízeno České koruně. Tento fakt měl i své světlé stránky, protože brzdil germanizaci obyvatelstva nejenom na venkově, ale i v městech náchylných k poněmčení; například v Opolí byla po dlouhý čas úředním jazykem nikoli němčina, ale čeština.

Díky porozumění s Prahou se Kazimír rozhodl bojovat s Litvou o Červenou Rus, v níž nechal vybudovat strážné hrady a obsadil je svými posádkami; pak vytáhl na Volyň a Podolí (1367). Na dobytých územích nechal lokovat nová města (administrativní centrum přenesl z Haliče do Lvova), rozvíjel hospodářství, kolonizaci, zakládal katolické fary, podporoval misijní činnost františkánů a dominikánů. Neznamena to však, že by ponechal stranou snahy o připojení etnicky polských území, jež se nacházela mimo dosah jeho vlády, ke Koruně polské. Už na počátku svého panování dobyl díky úmrtí tamějších bezdětných Piastovců zemi Sieradzskou, Wieluňskou a později i Łęczyckou, jež oddělovaly Velkopolsko od Malopolska. V roce 1351 si podřídil rozdrobené Mazovsko a vymanil jej z lenní závislosti na Čechách. Nedopustil také odtržení vratislavské diecéze od hnězdenské metropole a její podřízení pražskému arcibiskupovi. Litva, jejíž ohrožení ze strany křižáků neustále rostlo, se bez ohledu na dílčí konflikty postupně s Polskem sblížovala. Potvrzením tohoto procesu bylo v roce 1360 uzavření spojenectví, jež bylo posíleno sňatkem králova vnuka a jmenovce s Kennou (pokřtěnou Johanou), dcerou velkoknížete Olgerda, Gedyminova syna a nástupce.

Polsko ve 14. století (za vlády Kazimíra III. Velikého, 1333–1370)

Legenda:

—	hranice 1370	⊙	města nad 10 000 obyvatel
■	dědičná území	●	města nad 2 000 obyvatel
■	získaná území		
■	lenní území		

Král Kazimír III. se do konce života nevzdal myšlenky na svou svrchovanost nad slezskými knížectvími a Lubušskem. Zanechal po sobě stát s více než dvojnásobnou rozlohou ve srovnání se stavem v době svého nástupu na trůn a s ještě větším přírůstkem obyvatelstva. Při rozšiřování hranic měl na zřeteli i jejich posílení; důkazem toho jsou opevněná města (23) a také systém několika desítek tvrzí (53), vybudovaných podle nejnovějších fortifikačních zásad. Panovníka následovali světští i církevní velmoži, zvláště biskupové krakovský, wrocławský a hnězdenský. Na vlastní náklady vybudovali dalších 11 strážných hradů, jež byly bráněny stálou posádkou složenou z žoldnéřů, rytířskou hotovostí, příslušníky řemeslnických cechů a městskými kupeckými bratrstvy.

Městská centra tvořila radnice, u níž byla městská váha a sklepy - pivnice, byla budována zvláštní místa pro trhy („sukiennice“ k prodeji látek). Ozdobou měst se staly kostely, na prvním místě se vyjímal Krakov a v něm na zámeckém návrší nová katedrála, na okraji městského rynku pak monumentální chrám Nejsvětější Marie Panny (Mariánský kostel). Nově byly vybudovány katedrály ve Hnězdně a v Poznani a na smrtelném loži král nezapomněl ani na Plock. V Kazimírových časech prožívala svůj rozkvět gotická architektura; sakrální objekty byly vyzdobeny hodnotnými uměleckými obrazy a sochami. Na venkově vznikaly mohutné klášterní komplexy. Přední místo mezi nimi zaujímal benediktinský klášter v Týnci u Krakova, jehož počátky sahají do 11. století.

Základ materiální síly trůnu tvořil korunní majetek v různých částech země. Zejména v Malopolsku jej Kazimír III. rozhojnil tím, že zabral část majetku rozchváceného šlechtou a duchovenstvem v období územního rozdrobení státu, pokud jeho držitelé nebyli s to doložit vlastnické právo. Zásadní význam měl královský monopol na solné a jiné doly, mincovny, cla a mýtné. Naopak jen symbolický charakter si udržely daně ze šlechtických a církevních statků.

Hospodářský rozvoj přinesl i oživení kontaktů se zahraničím a vyšší dynamiku peněžní směny. Polské země ve 14. století stále více pronikaly do sféry evropského obchodu, který směřoval po stezkách z jihu na sever (Uhry - Pomorí) a ze západu na východ (Německo - Slezsko - Lvov - Černé moře). Předmětem směny nebyly jen jako kdysi luxusní výrobky pro elitu, ale stále více zboží pro širší spotřebu (zvířecí kůže, lesní produkty).

Ke skutečné revoluci došlo v zákonodárství, když po sjednocení vyšly najevo vzájemná nesvornost a naprostá zvuč v údělech a jednotlivých zemích, což vytvářelo příležitosti k různým projevům zneužívání moci. Pružná organizace centrální administrativy (zásadní úspěch hejtmanských úřadů, zavedených za Václava II.) umožnila zavést změny i v této oblasti. Bez nich by lokální výkonná moc měla svázané ruce.

Ke kodifikaci práva, již realizoval podobně jako ostatní tehdejší panovníci, zvláště Karel IV., Karel Robert a Ludvík Uherský, přistupoval Kazimír III. s velkou pečlivostí. Končilo čtvrtstoletí jeho panování, když završil zákonné úpravy, jež prováděli vybraní spolupracovníci, nejenom skvělí teoretici, ale zároveň i praktici. Jednalo se o znalce antického i evropského práva v čele s arcibiskupem Jaroslavem Bogoriou, vzdělávané na západních univerzitách a znalé místních realit. Bylo rozhodnuto, že kodifikace bude provedena zvláště v každé z obou

hlavních částí Polského království. Po roce 1356 oznámil král v Piotrkowě statut pro Velkopolsko a ve Wiślici pro Malopolsko. Doplněny byly v následujících letech. Už po Kazimírově smrti byly sepsány statuty též pro Łeczycko a Mazovsko. Na Wawelu zasedal Nejvyšší soud německého práva. Polskými statuty se inspirovali zákonodárci ruští, takže se projevil jejich vliv i na východě, kde v té době sílil moskevský stát.

Statuty se vztahovaly na šlechtice, v jejichž případech obvykle vynášely ortel zemské soudy; naopak zločince chycené při činu neprodleně soudily hejtmanské (starostenské) tribunály. Jejich činnost byla nezbytná vzhledem k obtížnému přemáhání svévole, jež byla pozůstatkem období před sjednocením země. Vesničané a měšťané proti tomu většinou podléhali činžovnímu čili německému právu a mohli se v souvislosti s výroky městských soudů předem odvolat k vyšším instancím za polskými hranicemi (Magdeburk, Slezsko), což se v praxi neosvědčilo. Nyní byl vedle Nejvyššího soudu na Wawelu zřízen královský komisařský soud pro šest měst v Malopolsku.

Kazimír III. Veliký zemřel 5. listopadu 1370.

3. ANJOUOVCI (1370–1386)

S přibývajícímí léty znamenala pro Kazimíra stále větší břímě absence mužského potomka. Měl jen dcery, ale ty se tehdy nemohly stát dědičkami trůnu. Z prvního manželství pocházela Alžběta, provdaná za štětínského a slupského knížete Bohuslava V., a Kunhuta, manželka Ludvíka Bavorského. Dva roky po smrti Aldony-Anny, která zemřela v roce 1339, se oženil s Adélou Hesenskou. Manželství se však nevydařilo, v roce 1353 král ženu nastěhoval do zámku v Žarnovci nad Pilicí a ta se po třech letech vrátila do rodného Německa. Aniž by čekal na rozvod, oženil se v Praze tajně s českou městkou Kristýnou Rokycanskou. Svazek se opět z hlediska zajištění budoucnosti trůnu projevil jako neperspektivní a rozpadl se. V roce 1365 se Kazimír oženil počtvrté s Hedvikou, dcerou zaháňského Piastovce Jindřicha. Protože Kristýna i Adéla byly naživu, papežský Avignon i Karel IV., znepokojeni perspektivou posílení Kazimírova vlivu ve Slezsku, nové manželství neuznávali. Navíc novomanžel zfalšoval papežovo svolení k sňatku. Z posledního svazku stárnoucího panovníka se narodily opět dcery - Hedvika a Anna, která byla později provdána za Viléma, knížete Cellského. Nebyla naděje, že by některá z nich nastoupila na polský trůn. Je otázkou, proč se Kazimír nepokusil o něco podobného jako Ludvík I. Uherský, po němž roku 1382 nastoupila na trůn dcera Marie. Určitě zde hrála roli pochybná legální dcer Kazimírových a Hedviky Zaháňské.

Začalo se uvažovat o anjouovském následnictví v případě vymření piastovské linie bez mužského potomka, i když Kazimír bral v úvahu rovněž nástupnictví svého vnuka a jmenovce Kazimíra Slupského, syna své nejstarší dcery Alžběty. Tato koncepce byla spojena s plánem připojit k Polskému království západní část Pomoranska a Mazovska (mladý kníže byl po náhlé smrti Kenny Olgerdovny oženěn s Markétou, dcerou tamního panovníka Semovíta III.). Ve hře též

62 bylo jeho nástupnictví po Ludvíkovi, který v roce 1370 dovršil 44 let věku, ale syna se také dosud nedočkal.

Na anjouovské dědictví v Polsku dohlížela Ludvíkova matka, kterou syn pověřil regentskou vládou. Ludvík z Anjou totiž po korunovaci roku 1370 opustil Krakov a dále spravoval Polské království ze vzdáleného Budína. To se nelíbilo spolupracovníkům zemřelého panovníka, kteří tvořili jeho stálou radu. Začaly se rychle množit konflikty s Uhry přebývajícími v Malopolsku, protože stárnoucí Alžběta Lokýtkovna už neoplývala dostatečnou dávkou energie a – což bylo důležitější – nevyznala se dost dobře v místních poměrech, neboť opustila Wawel jako mladičká dívka už před půlstoletím. V Polsku v době její nepřítomnosti nastaly velké změny a vyrostla nová politická elita.

Ludvík I. Veliký byl sice jedním z nejvýznamnějších panovníků 14. století, ale jeho zájem směřoval do Itálie a na Balkán, kde rozšířil svůj vliv v Srbsku, Bulharsku, Moldávii a Valašsku. Ve své vlasti uváděl v život mincovní a daňové reformy a staral se o její kulturní a ekonomický rozvoj. Polsko vnímal jen okrajově, jako budoucí dědictví pro jednu ze svých tří dcer – Kateřinu, Marii, provdanou za Zikmunda Lucemburského, syna císaře Karla IV., či Hedviku, která byla v dětském věku zaslíbena Vilémovi Habsburskému, rakouskému arciknížeti. Když nejstarší z nich v roce 1378 neočekávaně zemřela, musel být mistrně utkaný plán následnictví poněkud modifikován. Existovala už totiž strategie dosazení na wawelský trůn panovníka-ženy. Důvěrná jednání byla zahájena už koncem roku 1372 a konečné podoby se jim dostalo o dva roky později na sjezdu v Košicích. Poláci souhlasili s tím, že se dědictví dostane jedné z Ludvíkových dcer, pokud se král nedočká syna. Ten jim na oplátku slíbil, že bude usilovat o získání dávných územních ztrát, obsazovat úřady (z nich 23 hejtmanských) výhradně Poláky, osvobodí šlechtické majetky od tzv. poradního (zůstaly symbolicky dva groše z vesnického lánu, vyšší daň za výjimečných situací musela být zvlášť dohodnuta) a omezí vojenskou službu na výlučně obranné činnosti. Sliby však pokračovaly: účast v bitvách mimo vlastní území měla být králem zaplácena stejně jako budování a posilování strážných hradů. Zrušil též hrazení pobytu a výživy vlastní i svých úředníků na panstvích šlechty a zavázal se dodržovat všechna tehdejší privilegia šlechty a měšťanstva. Duchovním se podobných ústupků dostalo v roce 1381.

Těmito ústupky byl zahájen proces zeštíhlování státní moci. Těžila z nich především malopolská šlechta, v níž měl Ludvík z Anjou hlavní oporu. Král pro jistotu uložil svým hejtmanům, aby silou potlačili případný odpor, jehož se obával především ve Velkopolsku.

V roce 1377 královna matka Alžběta Lokýtkovna opustila Polsko. Krátce předtím došlo ke krvavému střetu, na němž se podílelo přinejmenším několik desítek, možná ale daleko větší počet uherských dvořanů a který byl vyvolán jejich nadutým chováním. Funkce panovníkových náměstků vykonávali v obou částech země noví hejtmané, později slezský Piastovec Vladislav Opolský, který se předtím osvědčil jako náměstek v Haličské Rusi. Státu se nedostávalo pružné ruky vůdce a hospodáře. Zvláště ve Velkopolsku, kde vzplál boj mezi rody Grzymalitů a Nałęczů, ožila vnitřní anarchie. Sílily též konflikty v Malopolsku,

kde byl favorizován rod Kurozwęckých v čele s krakovským biskupem Závišem. V takové situaci bylo obtížné postavit se na odpor Litevcům, kteří organizovali loupeživé výpravy a usilovali o podmanění Červené Rusi.

Když v září 1382 zemřel Ludvík Uherský, započalo období dlouhého bezkráloví, během něhož si Poláci po nesčetných urgencích u královny vdovy Alžběty Bosenské vynutili příjezd Hedviky do Krakova. Stanovili nejzazší termín na 8. květen 1384. V případě jeho nedodržení hrozili zrušením úmluvy o následnictví a volbou nového vládce. Nakonec prodloužili lhůtu o pět měsíců: 15. října 1384, dva dny po příjezdu na Wawel, proběhla korunovace desetileté panovnice.

Bylo však zřejmé, že na trůn vedle Hedviky usedne muž, a tak se na toto téma rozproudily debaty mezi nejvyššími hodnostáři, kteří neměli v úmyslu trpně přijmout vnuceného kandidáta. Rozhodli se proto zrušit zasnoubení s Vilémem Habsburským, které bylo v rozporu se zájmy polského státu. Zaujali rozhodný postoj, byť sama královna chtěla pod vlivem německé strany slib dodržet. Malopolané se postavili i proti možnému manželství s mazovským Piastovcem Semovítem z Płocku, kterého podporovala část Velkopolanů a hnězdenský arcibiskup Bodzanta. Později byly před Vilémem, který dorazil do Krakova a ubytoval se u německých františkánů, pečlivě střeženy brány hradu Wawelu, aby nemohl zasahovat do dynastických rokůvání. Mezitím pokračovala jednání o sňatku s litevským velkoknížetem Jagellem, synem Olgerdovým a vnukem Gedyminovým, který od roku 1377 panoval na Litvě. Probíhala ve Vilně, Krakově a na dvoře Alžběty Bosenské, vdovy po Ludvíkovi, v Budíně.

V polovině roku 1385 se Jagello v Krevu zavázal, že společně s Hedvičinou rukou a s královskou korunou přijme také křest, což učiní i jeho bratři a poddaní. Navíc přislíbil, že své bohatství věnuje na získání ztracených polských území. Bylo to rozhodnutí na svou dobu neobyčejně smělé a perspektivní. Znamenalo nahrazení svazku s Uhrami spojením s Litvou, tudíž obrat na východ, a postavení se na odpor proti křižáckému řádu, v němž byl napříště spatřován úhlavní nepřítel Polska. Tato dohoda předznamenala vývoj obou států na dlouhá staletí.

I. V NOVÝCH HRANICÍCH

1. PARTNER Z VÝCHODU

První zmínka o Litvě pochází z roku 1009 a pouze informuje o tom, že misijní biskup Bruno společně s osmnácti účastníky své výpravy, jejímž cílem bylo obracet pohany na víru, byl jimi na hranici této země a Rusi zavražděn. V polovině 11. století byli obyvatelé mořského pobřeží – Litevci, Žmudané, Prusové, Jatvěgové a Kuronci v Inflantech – podle Baltského moře nazváni Baltové. Západní Baltové byli vyvražďeni nejenom v průběhu válek s Poláky a křižáky, ale také vyhazováni nebo germanizováni v důsledku likvidačních akcí řádu německých rytířů. Obyvatelé Inflant přežili, ale do značné míry splynuli s kolonisty z říše. V nejlepší situaci se nacházeli centrální Baltové (Žmudané a především Litevci), kteří se západokřesťanským světem bezprostředně nesousedili. V první polovině 13. století dozrála situace v Aukštaitiji (náhorní země čili vlastní Litva, pozdější Vilensko) k vytvoření prvního státního útvaru. Byl vybudován na základě militantní moci loupeživých oddílů, které pustošily sice roztržitěné, ale bohaté a pod tatarským jhem značně utiskované ruské země a dostávaly se až k Pskovu a Velkému Novgorodu. Již ve 12. století utvořily tamější kmeny svazek, který nabyl časem pevnějšího charakteru a znamenal první krok k vytvoření státu.

Mendog, jeden z „větších knížat“ čili kmenových vůdců (zavražděn v roce 1263), zlikvidoval své konkurenty, ovládl značnou část vlastní Litvy a sousední Černé Rusi a přijal v roce 1251 prostřednictvím křižáků, kteří pro něho o dva roky později obstarali v Římě královskou korunu, křest západního obřadu. Obřad se pravděpodobně konal v Novogrodsku (není totiž jistá bližší lokalizace hlavního panovníkova sídla, zachoval se jen jeho název: Voruta). Spojenci samozřejmě nepomáhali zadarmo – získali od nového panovníka velké državy na Žmudi, jež se nechtěla podřídit jeho svrchovanosti. Další majetek v této oblasti obdržel litevský biskup Kristián (kromě něho prováděl z Polska misijní činnost biskup Vít). Zachovaly se doklady o dalších Mendogových darech křižákům, ty však byly v následujícím století zfalšovány se záměrem vytvořit právní podklady k dalším výbojům.

Brzké panovníkovo vystoupení z církve jej nechránilo od dalších domácích válek, zvláště se Žmudany, kteří v letech 1250 a 1251 porazili inflantské křižáky a přivodili jim citelné ztráty. Po Mendogově zavraždění se proces sjednocování litevských a s nimi sousedících ruských knížectví na jistou dobu zastavil. Nejprve jej obnovil Mendogův syn Vaišvilka (měl prý přijmout pravoslaví a stát se mnichem), ale hlavně Trojden (zhruba mezi lety 1270–1282),

vynikající politik, který rozšířil hranice svého státu a dosáhl významných úspěchů v boji s křižáky, postavil se proti vpádu Tatarů a sblížil se s Polskem; jeho dcera se provdala za mazovského knížete Boleslava. Trojden však nedokázal pomoci soukmenovcům v Prusích, kteří se neúspěšně pokoušeli o svržení křižáckého jha. Po jeho smrti panovala knížata, jejichž jména a skutky nejsou příliš známé. Až po několika letech, kdy řád s konečnou platností potlačil odpor Prusů a začal nyní ohrožovat Litvu a hlavně Žmuď, protože oddělovala jeho državy v Prusích a Inflantech, usedl na trůn panovník, který energicky pokračoval v posilování litevské státnosti. Byl jím Vytenis († 1315), syn tajemného Budivida (Pukuvera).

Vytenis více než dvě desetiletí pokračoval v upevňování státu, jež zahájil Trojden. Bránil se dalším křižáckým nájezdům a s nesporným diplomatickým talentem dovedně využíval nedorozumění mezi řádem a německým měšťanstvem v Rize, s nímž udržoval přátelské styky. Podobně postupoval i jeho bratr a nástupce Gedymin (1315–1341), strůjce moci Litevského velkoknížectví a zakladatel nového hlavního města – Vilna (kolem roku 1322). Na jeho dvoře, formálně pohanském, pobývali dominikánští a františkánští mniši, kteří zasedali v radě, vedli kancelář, starali se o cizí poselstva a zajišťovali pastorační činnost pro místní katolíky. Ve Vilně a Novogrodsku byly zbudovány kostelíky, které během svých nájezdů ničili křižáci. *Hospodar*, jak byl panovník v tehdejší ruštině nazýván, uzavíral nejenom četná spojení se sousedy – především s Polskem a Rigou, Tverem, Pskovem a Velkým Novgorodem, ale také několikaleté příměří s řádem. Došlo k tomu okamžitě po tajemném aktu přijetí křtu, o němž informoval v listech vyslaných na západ (1322), vzápětí se ale veřejně v přítomnosti papežského vyslance od celé záležitosti distancoval a prohlásil, že každý národ (Poláci, Němci, Rusové, Litevci) má vlastního boha a měl by mu nadále sloužit. Nikterak to však nebránilo přílivu duchovních ze západu pro náboženskou potřebu katolíků: kupců, řemeslníků i zajatců. Společně s Rusy také přicházelo stále víc pravoslavných mnichů a jejich přičiněním vznikaly i pravoslavné kostely. Patronkami východního křesťanství byly totiž ruské kněžny, tři po sobě následující ženy velkoknížete (jedna z nich se pravděpodobně jmenovala Jevna) a manželky jeho syna a nástupce Olgerda (Marie Vitebská, † 1346; Julianna z Tveru, Jagellova matka, provdaná kolem roku 1350, † 1392).

Gedymin pokládal za svůj hlavní úkol další výboje na území politicky roztržité Rusi, která se vyvíjela bez silného státního centra (Moskva se na tuto roli teprve připravovala). Do center jednotlivých knížectví dosazoval příbuzné, kteří se zpravidla společně se svými družinami nechávali pokřtít a přijímali ruskou kulturu. V roce 1307 ovládl Połock, 1318 Vitebsk, kolem roku 1340 Turov a Pińsk, v litevských rukách se nalézaly i jiné staré hrady jako Krevo, Minsk a Novogrodek, předpokládané sídlo Mendogovo. Velkokníže ve snaze vymanit se z vlivu moskevského církevního centra založil vlastní pravoslavnou metropoli. Měla však jen přechodný význam.

Díky Gedyminově obratné politice u něho hledali oporu ti Rusové, kteří se obávali vzrůstající moci Moskvy. Za svého nástupce označil nejmladšího ze sedmi synů Jaunutise, po několika letech ho však odstranili talentovanější bratři

Olgerd (1345–1377) a Kejistut (zemřel v roce 1382). První zdědil kromě Vilniusu ještě Vitebsk a získal Krevo, druhý měl svou rezidenci v Trakai; na Volyňsku se usadil Lubart, který přijal křest a zemřel jako vladiměřsko-lucký Dimitrij, když přežil oba předchozí bratry. V jednom z dávných center, litevské Kernavě a Šlōnimii na Černé Rusi, se usadil Minivid, v Pińsku Narymunt a v Novogrodsku Koriat. A konečně Jaunutis získal na Bílé Rusi poblíže Minska Zaslav. Nebyl to akt typické feudální roztržitosti s negativním dopadem na centralizaci, neboť otázky zahraničních styků a centrální vlády spočívaly v povolaných rukou monarchy ve Vilně, i když s ohledem na výjimečné postavení panovníka Trakaie převládala na západě názor, že jsou rovnocennými spoluvládci. Jejich nevídaně dobrá součinnost vedla k tomu, že první z nich se věnoval podmaňování Rusi, druhý pak stále náročnější obraně před řádem německých rytířů, který se ocitl na vrcholu své moci za dlouhého panování velmistra Winricha von Kniprode (1351–1382).

Olgerd zplodil s první ženou pět synů, známých pouze podle jmen získaných při křtu (Andrej, Dimitrij Starší, Konstantin, Vladimír a Fjodor), s druhou pak sedm, z nichž několik přijalo pravoslaví, tři včetně Jagella byli pokřtění v únoru roku 1386 na Wawelu. Smrt velkoknížete Olgerda v roce 1377 znamenala konec vnitřní stability Litvy. Jeho nástupcem se totiž stal nejstarší syn z druhého manželství Jagello, který pochopil, že země není schopna vzhledem k nepoměrnému růstu síly protivníků z Malborku a Moskvy vést válku na dvou frontách – křižácké a ruské. Vedlo ho to ke konfliktu se stárnoucím strýcem Kejistutem, vládcem v Trakai a stoupencem dosavadní politické orientace. Mladý panovník zbavil Kejistuta nejen trůnu, ale nejspíš i života. Konflikt vyvolali svými intrikami křižáci. Jagello jim v roce 1382 slíbil, že během čtyř let nechá pokřtít i zemi s polyteistickými pohany – a skutečně termín dodržel, jenom za zcela odlišných okolností. Jeho matka Julianna v téže době jednala – samozřejmě se synovým souhlasem – s moskevským panovníkem Dimitrijem Donským o Jagellově sňatku s jeho dcerou, což by znamenalo přijetí pravoslaví.

Jagello, formálně pohan, podobně jako Gedymin a Olgerd nepřijímal křesťanství z taktického hlediska. Důkladně totiž znal zásady této víry; v jeho blízkosti se vyskytovali katolíci i pravoslavní mniši (jistou dobu ve Vilně pobýval italský františkán Petrus Filargi, budoucí papež Alexander V.), mezi nimiž zaujímal významné místo německý kupec Hanul, pocházející z Rigy a pobývající v hlavním městě. Bylo by mylné pokládat Jagella, jak to často činila dřívější historiografie, za divokého a primitivního barbara. Podle oficiální titulatury byl nazýván velkoknížetem litevským a pánem a dědicem Rusi, přičemž byla okamžitě uváděna všechna jím ovládaná území nebo obvyklá formulace *četné ruské země*. V okamžiku uzavření dohody v Krevu byl jeho stát daleko větší než Polské království. Zaujímal plochu 800 tisíc km², z nichž však Litevci obývali jen 10 % a tvořili pouze několik málo procent obyvatelstva. Navíc byla stabilita jejich státu silně ohrožena. Poláci usilovali o připojení Litevského velkoknížectví k Polskému království jako další provincie, Litevci naopak o udržení nezávislosti a dokonce snad o zaujetí podobného postavení v Koruně polské, jaké měli v ruských knížectvích.

Mějme na paměti souhrnný úsudek Henryka Łowmiańskiego: ... *polský trůn měl připadnout Litevci, s tím byly určité spojovány naděje, že díky svému králi dosáhnou Litevci v Polsku vlivného postavení. To mohli očekávat bojarů díky vlastním zkušenostem. Protože litevská družina, která doprovázela knížete, když přebýval v ruském sídle, patřila k těm, kteří spravovali dané teritorium. Bylo obvyklým jevem v období rozdrobenosti, že nově podmaněné území obsazovali jeho věrní šlechtici. V Polsku se tyto předpoklady zatím nepotvrdily, protože na to Litevci nebyli připraveni, ale v okamžiku uzavření unie si to nemuseli uvědomovat...*

2. LITEVEC NA WAWELU

V mrazivé zimě na přelomu let 1385/1386 se vládce Litvy v doprovodu několika bratrů a dalších knížat vydal na cestu do Krakova; vezl s sebou i svou pokladnu. Na hranici ve Wołkowysku mu polské poselstvo předalo vstupní dokument o povolání na trůn a již na půdě Polského království v Lublině byl budoucí monarcha přivítán množstvím shromážděných šlechticů a státních úředníků. Tak byla vykonána, jak soudí historici práva, formální volba.

Litevský panovník uzavřel dohodu, která byla plně podporována bratry (přínejmenším rodnými) a předními představiteli bojarů. Souhlasil s přičleněním svého dědictví k Polské koruně. On sám měl být adoptován vdovou po Ludvíku Uherském a uzavřít manželství s její dcerou Hedvikou, která právě dosáhla plnoletosti (dvanácti let). Svým místodržícím na Litvě jmenoval mladšího bratra Skirgaila a 12. února 1386 byl slavnostně uvítán v Krakově. O tři dny později byl pokřtěn ve wawelské katedrále a přijal jméno Vladislav, pod kterým od té doby oficiálně vystupoval. Do historie vešel jako polský král Vladislav II. Jagellonský a ve zkrácené formě jen pod svým původním jménem, jež bylo zároveň přeneseno na celou jím započatou dynastii.

Dne 18. února byl v téže katedrále uzavřen sňatek s Hedvikou a v neděli 4. března hnězdenský metropolita Bodzanta za asistence krakovského biskupa Jana a poznaňského Dobroslava korunoval Vladislava Jagellonského na polského krále. Začala tak nová vláda, která trvala téměř půl století, až do poloviny roku 1434. Během tohoto období byl příchozí, který už měl zkušenosti s řízením velkoknížectví, přijat novými poddanými a s vpravdě litevskou systematickostí začal formovat skupinu věrných spolupracovníků. Přísloušně držel prst na tepu státních záležitostí a až teprve v kmetském věku jej začali převyšovat mladší spolupracovníci, jimž umožnil vybudovat si kariéru a kteří reprezentovali polské zájmy státu.

Poddaní přivítali s úlevou příchod panovníka, který na rozdíl od Ludvíka z Anjou neměl být v Polsku jen řídkým hostem. Zahájil své panování podle vzoru obou piastovských předchůdců objíždkou hlavních částí země. Už na počátku dubna se společně s Hedvikou vydal mezi velkopolské magnáty, ještě donedávna zmítané vnitřními spory – navštívil Pyzdry, Poznaň, Hnězdno a Tře-mešno, odkud pokračoval do Malopolska. Vždy několik dní pobyl mj. v Radomi, Sandoměři a Wiślicí. V Krakově se zdržel jen několik dnů a opět vyrazil na cesty. Na konci září se přes Svatý Kříž, kde se nacházel klášter benediktinů,

zpusťšený Litevci krátce před uzavřením unie, vydal na dlouhou, téměř roční pouť do Litevského velkoknížectví. Setkáváme se s promyšlenou organizační cestou – když byl slavnostně představován novým poddaným, polské duchovenstvo se velmi pečlivě připravovalo ke křtu pohanů nad řekou Neris. Musil mu být přítomen panovník, protože dříve plnil funkci nejvyššího kněze a nyní po oficiální likvidaci starých kultovních míst měl zavést novou víru. Vánoce strávil ve Vilně a tam byl také v únoru 1387 na svolaném sjezdu bojarů uskutečněn jejich kolektivní křest, založeno biskupství a město samotné obdrželo podobně jako Krakov samosprávu podle magdeburského práva.

V několika důležitých administrativních centrech byly založeny první fary a ve Vilně byl vybudován první katedrální chrám. Nová diecéze se stala součástí hnězdenské metropole, jejíž sufragán, biskup Seretu v Moldávii, Ondřej z rodu Jastrzębců, se stal v letech 1388–1398 vilenským ordinářem. Vytvořil kapitolu, jejímiž členy se stali preláti a kanovníci pocházející z Polska, kteří byli postupně doplňováni duchovními domácího původu. Mezi nimi působil také Jan Bohe-mus a při obracení pohanů na křesťanskou víru proslul o něco později také Jeronym Pražský.

Křest pohanů probíhal bez problémů, nové oltáře byly často umístovány na starých kultovních místech, kde po určité době zaujal zcela bez odporu křesťanský Bůh funkci starých polyteistických božstev. Neofyté byli přesvědčováni materiálními argumenty, bylo jim například při příležitosti křtu darováno lněné ošacení. Nemohlo být přirozeně řeči o předání nových výsad bojarům, pokud by setrvali u starých božstev. Nejrychleji si proto křesťanství osvojili zámožní bojarů. Nové výsady se zpočátku netýkaly stoupců již dříve rozšířeného pravoslaví.

Formální akt založení vilenské diecéze dokončil v roce 1388 jménem papeže Urbana VI. poznaňský biskup Dobrohost z Nového Dvora, který měl zkušenosti z misijní činnosti na Litvě. Z Krakova dorazili Ondřejovi nástupci: františkán Jakub Plichta (1398–1407) a Mikuláš Gorzkowski (1408–1414). K rodu Jastrzębců náležel Petr (1414–1421), který zprvu působil ve vilenské kapitule. Po jeho smrti se pastorační činnosti ujal potomek německých kupců z Inflant žijících v hlavním městě Matěj z Trakaie (1422–1453), původně žmuďský biskup; Litevské velkoknížectví získalo totiž druhou diecézi se sídlem v Miednikách (Worních). Matěj dosáhl vynikajícího vzdělání na univerzitách v Boloni a v Praze, kde též navštěvoval přednášky M. Jan Husa.

Vladislav II. Jagellonský vládl během neustálých cest po rozlehlém státním území, pohyboval se zpravidla po předem stanovených trasách, kdy měl po boku část hodnostářů, především úředníků královské kanceláře, a navštěvoval administrativní centra. V Krakově se na rozdíl od manželky Hedviky, která na Wawelu sídlila a vydávala se výhradně jen do západního Malopolska, zdržoval jen krátce. Není divu, že král postupoval právě takto, protože hlavní město se vzhledem k už rozsáhlému státnímu útvaru nacházelo na jeho periferii. Náruživý lovec využíval příležitosti k okázalému lovu zvláště během několikaměsíčních cest po litevsko-ruském území, kam se vydával koncem podzimu, pokud mu v tom nezabránily politické události. Vánoce rád trávil ve vlasti (Vilno, Trakai nebo Grodno), Velikonoce v Kališi. Ve stanovených termínech se zúčastňoval

soudních jednání, cestoval koňmo, povozem nebo v zimě na saních. Stávalo se, že Krakov neviděl i několik měsíců.

Polsko-litevská unie byla jedním ze státně-dynastických svazků, s nimiž se v tehdejší Evropě setkáváme poměrně často (v roce 1397 uzavřely podobný svazek skandinávské státy Dánsko, Švédsko a Norsko). Její zvláštnost však spočívala ve výjimečné stabilitě, což znamenalo, že odpovídala zájmům obou partnerů, kteří se podíleli na politické moci – nové dynastii i šlechtické společnosti. Okamžitě po ovládnutí trůnu na Wawelu začal král uvádět do praxe závazky z Kreva, mj. přestal používat velkoknížecí pečeť. Vyslal na Litvu své zástupce, prvním byl jeho bratr Skirgailo. Současně však neustále pokračovaly křížácké útoky, na nichž se podílel syn zavražděného Kejistuta Vitold. V roce 1392 došlo k definitivní dohodě mezi bratřenci a zanedlouho byl Vitold jako nový panovníkům náměstek povýšen na velkoknížete; toto postavení mu bylo v roce 1400 na doživotí úředně potvrzeno. Pokus o celkové osamostatnění dědičného panství Gedyminovců se nepodařil, Jagello byl oficiálně nazýván nejvyšším knížetem (*supremus dux*), Vitold pak velkoknížetem (*magnus dux*).

V roce 1413 bylo dohodou v Horodle ustanoveno, že rovněž v budoucnu bude mít Litva svého velkoknížete, jehož volba však měla být realizována po dohodě s polským panstvem a s královým souhlasem. Kdyby Vladislav II. Jagellonský zemřel bez mužského potomka – v té době už mu bylo více než šedesát let! –, měla jeho nástupce vybrat Koruna polská po dohodě s velkoknížetem a litevským panstvem. Na Litvě byly podle polského vzoru zřízeny úřady vojvodů a kastelánů a ustavena dvě vojvodství – vilenské a trocké (s centrem v Trakai).

Vitold, který zemřel v roce 1430, se rok před svou smrtí ještě jednou pokusil o získání koruny, to však polské panstvo nedovolilo a definitivně tuto záležitost uzavřela smrt tohoto vynikajícího a v Polské koruně vlivného velkoknížete. Nezanechal po sobě syna a jedinou dceru Žofii z prvního manželství provdal za moskevského panovníka.

Po předčasné smrti královny Hedviky, ke které došlo během šestinedělí 17. července 1399 (nepřežila ani jejich dcera Alžběta Bonifacie), prohlásil vdovec, že se chce vrátit na Litvu. Polské panstvo však k tomu nesvolilo a připravilo nový sňatek, přičemž volba padla na Annu, vnučku Kazimíra Velikého a dceru hraběte Viléma Cellského. S ohledem na fakt sice vzdáleného, ale přesto v té době významného příbuzenství s předchozí manželkou musel udělit souhlas papež. Svatba se konala v roce 1402 na Wawelu. Nová královna zemřela v roce 1416 a zanechala po sobě dceru Hedviku (1408–1431), která měla být provdána za Fridricha, syna a jmenovce braniborského markraběte. Tento pár měl dosednout na trůn, pokud by se král nedočkal mužského potomka ze čtvrtého svazku (třetí manželkou byla neurozená Alžběta Granowská a manželství bylo bezdětné) s o půl století mladší Soňkou z litevsko-ruského rodu knížat Holšaňských (1422). Porodila mu tři syny: Vladislava (později zvaného Varnenčík) v roce 1424, Kazimíra (zemřel jako nemluvňák) a Kazimíra Ondřeje v roce 1427, jenž vstoupil do historie jako Kazimír IV. Jagellonský.

Poslední roky života starého krále se vyznačovaly snahou o zajištění nástupnictví synům a přinášely bouřlivé události. Za to, že polské panstvo mělo takovou

trpělivost při čekání na následníka a nedokázalo se smířit s ústupem jagellonské dynastie z trůnu, požadovalo na stárnoucím králi nové výhody, které jako by vypadly z oka těm, jež obdrželo o půl století dříve od Ludvíka I. z Anjou. Na sjezdu v Brestu Kujavském (1425) sepsali páni své požadavky, a když je Vladislav II. Jagellonský nechtěl splnit, napřesrok na sjezdu v Łęczyci dokument zničili. Tehdy se král chtěl vrátit do vlasti a korunu předat Vitoldovi; ten s tím však nesouhlasil, protože toužil po litevské koruně.

Nakonec v roce 1430 na sjezdu v Jedlni král Vladislav II. potvrdil dávné výsady a dodal ještě jednu (*neminem captivabimus nisi iure victum*), v níž se zavázal, že šlechtice nebude možné uvěznit bez soudního výroku, ledaže bude přistižen při zločinu vraždy. Na oplátku se „celé osazenstvo království“ zavázalo zachovat nástupnictví pro toho syna, který se k panování lépe hodí. Závazek se stal aktuálním za čtyři roky.

Starý monarcha zemřel v červnu 1434 na zápal plic, který si přivodil během pobytu na Červené Rusi, když po nocích naslouchal oblíbenému slavičímu zpěvu. Nástupcem se stal jeho desetiletý syn Vladislav. Po jeho smrti v bitvě s Turky u Varny v roce 1444 následoval další syn Kazimír. Už dříve, roku 1440, byl vyslán na Litvu jako místodržící a byl prohlášen velkoknížetem. Na polský trůn usedl v roce 1447 a tento úřad zastával až do své smrti v roce 1492.

3. SPLNĚNÝ SLIB

Vladislav II. Jagellonský se celé čtvrtstoletí své vlády na Wawelu připravoval na konečné střetnutí s řádem německých rytířů, který ve vztahu k Polsku sice dodržoval mírová ustanovení z roku 1343, neuznával však unii s Litvou ani její christianizaci. Po roce 1385 organizoval velké výpravy, které plenily zemi až k Vilnu. Poslední se uskutečnila v roce 1394, kdy nájezdníci zpustošili také Černou Rus (Lida, Nowogrodek). Od té doby začali používat jinou taktiku – intrikovali proti Polské koruně na Vitoldově dvoře. Ten, zaujatý expanzí na východ, s nimi za cenu ztráty části Žmudi uzavřel v roce 1398 mír. Porážka u řeky Vorskly, kterou mu připravili v následujícím roce během výpravy do nitra Ukrajiny Tataři, jej však donutila hledat pomoc na Wawelu. Řád německých rytířů zorganizoval v roce 1401 novou výpravu, když Žmuďané s tichým souhlasem velkoknížete vyvolali povstání; tehdy se spojencem nájezdníků stal nejmladší králův bratr Skirgailo, jenž slíbil křížákům za pomoc při dobývání Vilna Žmuď. Avšak ani další vpády nepřinesly výsledek, zvláště když je papež Bonifác IX. zakázal.

Narůstalo též napětí mezi Krakovem a Malborkem a bylo více než zřejmé, že se blíží rozhodující střetnutí. Když na jaře roku 1409 Žmuďané opět začali řinčet zbraněmi, podpořil je jak Vitold, tak i král Vladislav. V Polsku byly hromadně organizovány hony na zvěř, aby byla armádě zajištěna zásoba nasoleného masa, připravovaly se vory na stavbu mostu přes Vislu, přičemž lokalizace budoucí přepravy byla držena v tajnosti; podrobnosti strategického rozhovoru obou panovníků byly známy pouze korunnímu podkancléři, haličskému arcibiskupovi Mikuláši Tražbovi.

Poláci se netajili tím, že v nezadržitelně se blížícím konfliktu poskytnou pomoc Litvě. To prohlásil v Malborku hnězdenský arcibiskup Mikuláš Kurowski, stojící v čele poselstva. Na to velmistr řádu Ulrich von Jungingen (1407–1410), bažící po konfrontaci, vypověděl 6. srpna 1409 Polsku válku a za deset dní vkročila křižácká vojska ze všech stran na půdu Polského království a jeho léna Mazovska. Zpočátku dosáhla svými bleskovými výpady jistých úspěchů, dokud nebylo v říjnu uzavřeno do 24. června 1410 příměří. V tomto mezidobí informovaly obě strany diplomatickou cestou o svých úmyslech evropské dvory, zabezpečovaly se smlouvami (Jagello a Vitold s Tatarsy a mírem s Moskvou) a pečlivě se připravovaly k rozhodujícímu střetnutí. Křižáci se mylili, když se spoléhali na mohutnou pomoc ze západu – v případě vojenského úspěchu mohli v souvislosti s vidinou budoucího rozdělení Polska počítat jen se Zikmundem Lucemburským – verbovali ovšem žoldnéře v různých zemích. V polských oddílech se vedle Čechů a Slezanů objevovali dokonce Švýcaři.

Král zaskočil velmistra rychlostí akcí, když okamžitě po skončení příměří vstoupil na křižácké území. Při vyřizování účtů 15. července 1410 u Grunwaldu měla polská armáda kolem 20 tisíc příslušníků jízdy a pěchoty; Vitold navíc stál v čele 10 tisíc bojovníků (Litevci, Rusové a oddíl Tatarů; šlo hlavně o lehkou jízdu), nepočítajíc čeled v táborech. Křižáci, jisti si svým vítězstvím, protože disponovali 20tisícovou armádou, kterou tvořilo těžkooděné rytířstvo, utrpěli zdrcující porážku. V boji padl velmistr a další vysoce postavení hodnostáři. Na zvěst o výsledku střetnutí, jednoho z největších v dějinách středověké Evropy, reagoval v blahopřejném listě králi Jan Hus, maje na paměti naduté křižáky: *Kde jsou jejich meče, opancerované koně, lidé zakutí v oceli a ozbrojení? Kde jsou rýnské zlaté a bohatství nespočet, jimž věřili? Všechno zklamalo!*

Okamžitě po bitvě šířili křižáci, kteří se zachránili, po západních dvorech zvěst, že falešný křesťan Vladislav Jagellonský, jak jej v rozesílaných listech nazývali, je porazil v čele mnoha tisíc pohanských Tatarů a teď ohrožuje Evropu. Královská kancelář však stejným adresátům vyslala pravdivou zprávu o průběhu války, zdůrazňovala pýchu nepřitele a výsledek střetnutí nazvala Boží spravedlností. Nikdo nespěchal s pomocí poraženým, jejichž zachráněná vojska se ukryla za hradbami mohutné pevnosti v Malborku, kterou král Vladislav ani po dlouhém obléhání nedokázal dobýt. Obsadil však značnou část řádového území, jehož obyvatelstvo utiskované křižáky se netajilo spokojeností stejně jako tamější biskupové (týkalo se to čtyř diecézí: chełmišské, pomezanské, sambijské a varmijské). K definitivní porážce bylo ale ještě daleko, další akce organizoval nový velmistr Jindřich z Plavna, jenž dokázal Malbork ubránit. Na zimní období bylo uzavřeno další příměří a válku ukončil mír podepsaný v Toruni v únoru roku 1411. Na jeho základě bylo Dobrzyňsko konečně navráceno Polsku a Žmuď Litvě – i když jen do konce života krále Jagella a Vitolda.

Brzy potom byla králem a velkoknížetem provedena oficiální christianizace tohoto území, pro něž bylo zřízeno biskupství s katedrálou ve Worních (Miednikách). Na likvidaci pohanského kultu se osobně podílel sám panovník, o čemž byly informovány evropské dvory, ale především papežská kurie. V roce 1413 křižáci obnovili válku a na mezinárodním fóru se tento konflikt odrazil v průběhu

jednání koncilu v Kostnici (1414–1418), kde polské zájmy dobře reprezentovalo poselstvo v čele s novým metropolitou hnězdenským Mikulášem Trąbou, horoucím vlastencem. Rektor krakovské akademie Paweł Włodkowic uvedl tehdy v traktátu *O moci císaře a papeže nad nevěřícími* tezi o spravedlivých a nespravedlivých válkách a kritizoval obracení na víru mečem. Mocný dojem vyvolala velká skupina neofytů, kteří dorazili ze Žmudi navzdory tvrzení křižáků, že tam stále bují pohanství. Křižáci i nadále intrikovali, pomlouvali krále a obviňovali jej ze zločinů a skrytých sympatií k pohanům. Mikuláš Trąba se do Polska vrátil s titulem primas polský, aby tak posílil své postavení hlavy církve v jagellonské monarchii. Bylo to třeba ve chvíli, kdy kromě Hnězdna bylo na konci 14. století založeno ve Lvově druhé arcibiskupství, jehož sídlo sem bylo přeneseno z Haliče.

Polsko-křižácký spor, který byl postoupen po ukončení koncilu mezinárodní arbitráži, nebyl vyřešen a Zikmund Lucemburský, král římský a uherský, vynesl v roce 1420 ortel zjevně v neprospěch krále Vladislava i velkoknížete Vitolda. Přiznal Gdaňské Pomoří a Chełmiňsko bez ohledu na vysoký podíl polského obyvatelstva křižákům, jimž měla být v souladu se závěry toruňského míru po smrti obou panovníků navrácena Žmuď. Záhy proto vypukla s řádem německých rytířů další válka, která skončila mírem uzavřeným u jezera Melno v roce 1422. Jednalo se o „věčný“ mír a na jeho základě byla Žmuď natrvalo vrácena Litvě a Polsko znovu nabylo Kujavska; nejdůležitějším faktem ale bylo, že od tohoto okamžiku mohli poddaní v případě nedodržení míru vypovědět křižákům poslušnost.

Křižácký řád se nacházel ve výrazné defenzivě, protože bitva u Grunwaldu nenávratně zlomila jeho moc a otupila ostří agresivní politiky. Bylo to možné díky solidárnímu postupu Polského království a Litevského velkoknížectví. Válčný konflikt však trval dál a navíc nabyl mezinárodních rozměrů. Ke křižákům se později přidal uherský král a budoucí císař Zikmund Lucemburský, naopak Polsko a Litva sympatizovaly s husitským hnutím, dokonce se uvažovalo o dosazení nového panovníka z litevské dynastie na Pražský hrad. Proticírkevní hesla, přicházející od Vltavy, vyvolávala na Visle a Vartě pozitivní odezvu. Po Vitoldově smrti se jeho nástupce Skirgailo s podporou řádu pokusil odtrhnout od Polska, spřátelení husité však během svého tažení v roce 1433 zpusťovali Novou Marku a Gdaňské Pomoří. Separatisté a jejich spojenci z Malborku byli poraženi u řeky Świątę u Wiłkomierze. Když byl posledního dne roku 1435 uzavírán mír v Brestu Kujavském, jeho iniciátorem byl v zastoupení nezletilého Vladislava III. Varnenčíka krakovský biskup Zbigniew Oleśnicki, vůdce malopolské oligarchie. Od té doby ztratil velmistr řádu statut samostatného vládce, veškeré spory s Polskou korunou měly být řešeny bez mezinárodních zásahů, zejména ze strany císaře a papežského stolce. Naproti tomu získali vliv poddaní řádu německých rytířů, kteří byli od roku 1397 na Chełmiňsku organizováni ve spolku s názvem *Ještěrcí společnost*; v roce 1440 založili šlechtici a měšťané *Pruský svazek*. Jeho cílem byl společný postup proti útisku a nadměrné finanční zátěži ze strany Malborku. Členové Pruského svazku už měli v rukou účinnou zbraň – právo vypovědět poslušnost. Těto zbraně měli zakrátko využít, když v Polsku nastala situace nahrávající konečnému zúčtování s agresorem na Baltu.

Na Wawelu se po smrti Vladislava II. Jagellonského nedostávalo silného panovníka. Po volbě a korunovaci jeho desetiletého syna se faktická moc soustředila v rukou krakovského biskupa. Proti Oleśnickému však brojili ti, kteří byli spojeni s českými husity – ve Velkopolsku Abraham ze Zbąszyně a v Malopolsku Spytek z Melsztyna. Zorganizovali konfederaci, která vystoupila proti moci duchovenstva; avšak rytířstvo bylo v boji proti biskupovi poraženo v krvavé bitvě u Grotnik roku 1439, kde přišel o život i Spytek.

Ambiciózní krakovský biskup se postavil proti nabídce husitů, aby trůn v Praze obsadil desetiletý Kazimír, zato však se v roce 1439 zasadil o to, aby byl vyslán dospívající, tehdy patnáctiletý Vladislav III. do Uher. Zaštiťuje se heslem obnovení unie mezi Wawelem a Budínem, usiloval jako nejvyšší hodnostář země za nepřítomnosti krále o zachování perspektivy vlastní moci a vmanipuloval panovníka do konfliktu s Habsburky (představovanými v té době Alžbětou, dcerou Zikmunda Lucemburského a vdovou po zemřelém českém a uherském králi Albrechtovi) a s Tureckem, které rozšiřovalo svou expanzi na Balkáně. Uherská epizoda byla ukončena v roce 1444 porážkou sultánovými vojsky u Varny, kde dvacetiletý král Vladislav III. zahynul. V Polsku nastalo bezkráloví, jež mělo trvat dlouho, téměř tři roky – formálním důvodem bylo čekání na Vladislavův možný návrat a další komplikace spojené s volbou jeho nástupce. Královo tělo totiž nebylo na bitevním poli nikdy nalezeno a ještě dlouho se objevovali různí samozvanci, vydávající se za šťastně zachráněného monarchu. Nakonec se nástupcem měl stát mladší syn Vladislava II. Jagellonského, jemuž osud dopřál beze zbytku uskutečnit otcovy tužby týkající se teritoriálních ztrát na Baltu. Soustředil přitom ve svých rukou moc v obou státech, přestože Polsko-litevská unie byla Litevci v roce 1440 formálně zrušena.

Budoucí král Kazimír IV. znovu dorazil na Wawel – podobně jako před šedesáti lety jeho otec – jako úřadující velkokníže litevský. Nacházel se však v daleko příznivější situaci, Litva totiž opět získala Žmud' a řád německých rytířů pro ni už nepředstavoval jako kdysi smrtelné nebezpečí. Zároveň díky státoprávním reformám, jež probíhaly od okamžiku dohody v Krevu, úspěšně pokračoval polským prostřednictvím proces sblížení Litvy s Evropou. Územními zisky z dob Vitoldova panování značně zvýšila svůj vliv na východě. Ten totiž rozšířil teritorium velkoknížectví na milion kilometrů čtverečních, podmanil si mocné ruské země na severu (Pskov, Velký Novgorod), na jihu dosáhl téměř k Černému moři, na východě sahala jeho moc až k Viažmě, vzdálené od Moskvy jen několik desítek kilometrů.

4. LITEVSKÉ VELKOKNÍŽECTVÍ NA PRAHU PŘEMĚN

Vladislav II. Jagellonský započal na Litvě s reformami státu a Vitold v jeho díle od roku 1392 pokračoval. Využíval přitom služeb svých početných místních spolupracovníků nebo schopných příchozích z Polska, kteří toužili po společenském i materiálním úspěchu. Nacházeli své uplatnění ve velkoknížecí kanceláři jako jeho rádci či vyslanci na cizích dvorech. Poměrně rychle

se vzdal služeb lidí pocházejících z řad křižáků, právem se obávaje jejich spojení s řádem německých rytířů. V kanceláři zaměstnával světské osoby, nikoli duchovní, jak bylo zvykem na Wawelu, což bylo vysvětlitelné slabostí církve v prvních desetiletích po christianizaci země. Příchozí úředníci ze západu vypracovávali dokumenty a listy v latině a němčině, další byly sepisovány v ruštině a dokonce i v tatarštině.

Vitold vybudoval podle západního vzoru na jednom z ostrovů rozlehlého jezerního komplexu v Trakai hrad, na němž rád pobýval, přijímal významné hosty, ale také přechovával své bohatství. Tehdejší Vilno s převážně dřevěnou a dost nepravděpodobnou zástavbou, kde zpočátku vynikaly pouze kostely a velkoknížecí rezidence, příchozí nikterak neuchvacovalo; do konce 15. století až na zámecký komplex ani nebylo obeháno hradbami. Teprve postupem času, na počátku následujícího století přispěla k jejich vybudování hrozba tatarského nebezpečí. Vitold spolu s králem Vladislavem II. uvažovali o vymanění se z duchovního vlivu Hnězdna a založení vlastní metropole, k tomu však tehdy ani nikdy jindy do konce epochy polsko-litevského soustátí nedošlo. Vytvořil proti tomu kromě vilenské a žmuďské ještě další diecéze v Łucku, Kyjevě a Kamenci Podolském, tedy v ruských zemích Litevského velkoknížectví. Aby se vymanol z vlivu jiných center, ustanovil v roce 1416 i vlastního pravoslavného patriarchu, avšak ani tento záměr se mu nezdařil. Na mezinárodním fóru byla naopak pozitivně hodnocena christianizace nejprve Aukštaitije a následně Žmudi. Vladislav II. Jagellonský i Vitold získali uznání Apoštolské stolice, velkokníže byl dokonce papežem jmenován „generálním vikářem“ v schizmatických a nepravověrných státech sousedících s Litvou. Na christianizovaných územích vzniklo do roku 1430 celkem 27 far, do poloviny 16. století už jich bylo 260. Vznikaly systematicky s tím, že během jejich zakládání se postupně zvyšoval podíl velmožů (63 %), později se na této akci podílelo i duchovenstvo na vlastních majetcích (4 %). Většina far vznikla na nově christianizovaném území, a tudíž v relativně malém prostoru (okolo 170), ale značný počet (více než 90) též na rozlehlých ruských teritoriích, zejména v jejich západní části (grodzieński, novogrodský, minský, wołkowyský, slonimský okres a na Polesí). Na ruském území Litevského velkoknížectví, kde se už staletí praktikovalo křesťanství pravoslavného obřadu, vznikly v rozsáhlých oblastech orszaňského, połockého a vitebského okresu jen ojedinělé fary; všude tam totiž existovala starší síť pravoslavných chrámů.

Průměrné farní teritorium zaujímalo na vlastní Litvě v polovině 16. století prostor okolo 300 km² (v Polsku šestkrát méně), na Žmudi ještě dvakrát více, v ruských zemích zaujímalo dokonce kolem tisíce čtverečních kilometrů. Za takové situace nemohlo být řeči o systematické pastorační činnosti a stálém kontaktu mezi knězem a věřícími.

S církví a novým náboženstvím navazovali rychle kontakt bojaři. Oni také tvořili novou vládnoucí elitu, základy velkoknížecí rady, což mělo po jisté době vést k zformování parlamentní reprezentace šlechty. Za Vitoldova života byli státní úředníci panovníkovi plně podřízeni; za věrné služby jim věnoval nejenom vsi, ale dokonce i celá panství, která se stala základem magnátských latifundií. Velký soukromý majetek se totiž dosud v Litevském velkoknížectví nevyskytoval. Dary